

проф. др Александра Вранеш
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КЊИГЕ И БИБЛИОТЕКЕ У ПУТОПИСИМА СА ПУТА СВИЛЕ

Сажетак

Свила, преношена трансверзалом Средоземља са Источном Азијом, постала је симбол везе између Истока и Запада, метафора разних митова и легенди, веза источног и западног културног концепта и модела развоја који су и данас удаљени. Књига, исписивана и чувана дуж тих путева, сведочила је о транскултуралним спознајама, о уметности, филозофији, вери, законима, обичајима народа. Библиотеке су истинска културна средишта и светионици и метафора културног успона. У манастирима, оазама писмености, обучени писари (скрипторес, либрании, или *antiquarii*), исписивачи наслова (*tubricatores*), минијатуристи, илуминатори и књиговесци (*bibliopages*), бринули су о лепоти и употребљивости књиге. Путописци су рано и дуго, вековима бележили своје утиске са пута. Међу тим белешкама су и драгоцене спознаје о рукописима, књигама и њиховим спремиштима, библиотекама, архивима и музејима. Управо њих анализира овај рад.

Кључне речи: библиотеке, култура, *Пућ свиле*, транскултуралност.

Књига, као «узорно казивање» свега живог и трошног, пратила је својим садржајем, обликом, наменом суд-

бину народа. Настајала је у манастирима као преписивачким центрима, у њима се и чувала и читала, из њих је утицала на животну филозофију двора. У манастирима, оазама писмености, обучени писари (*scriptores*, *librarii*, или *antiquarii*), исписивачи наслова (*rubricatores*), минијатуристи, илуминатори и књиговесци (*bibliopeges*), бринули су о њеној лепоти и употребљивости.

Дворске, владарске, властеоске и друге приватне библиотеке, попут библиотека цара Константина II, Патријарха Фотија или његовог поштоваоца и ученика Аретаса у Византији, нису биле непознате у средњовековној Србији. Ученост и свестраност зналаца књиге, спојени са свешћу о потреби упознавања уметничких и научних остварења, условљавају настанак библиографије у византијско доба, оличен у Фотијевом делу *Bibliotheca* или *Myriobiblon*¹, која представља преглед 279 дела класич-

1 *Библиотека*, у чијим се уводним и завршним белешкама Фотије директно обраћа своме брату Тарасиусу шаљући му сажетке и оцене књига које је прочитао од своје младости до пре постављења на дужност на двор Абасида у Багдаду, од стране појединих истраживача била је сматрана компилацијом насталом у Багдаду. Тај закључак потпору има у реченици да је ангажовао секретара како би све сажетке сакупио. Неприхватљивост овог тумачења проистиче из чињенице да сам Фотије јасно брату ставља до знања када је књиге прочитао и да му сажетке о њима доставља у намери да му олакша њихово раздвајање и да га едукује, макар и недоследно и несистематично. Пола Лемерл је установио и да Фотију књиге које је у своме делу описао нису у Багдаду могле бити доступне, јер се династија Абасида није интересовала за историјске, књижевне, реторичке и граматичке радове, већ само за науку, медицину и филозофију. Уводне и закључне напомене и Томас Хаг назива библиографским, а саме описе сматра резултатом непосредног сећања по завршетку читања, у којима превлађује предметни уместо хронолошког принципа, где искључиво његова интересовања за литературу утичу на селекцију грађе. На чињеницу да је штиво више библиографско него књижевно-историјско наводи недостатак причавања моралистичких пасажа, компресија обимних тематских блокова и „изостављање митолошких, географских, стратешких, или анегдотских материјала, уз свесно задржавање историјских

них аутора, укључујући и духовне хришћанске, и световне – историјске, филозофске, реторичке, медицинске, граматичке, прозне књижевне текстове, док су поезија и филозофија скоро потпуно запостављене. О многим од њих данас сведоче управо ови библиографско-књижевно-критичко-историјско-енциклопедијски записи. Систематичан и образован, Фотије је, закључивали су најчешће истраживачи, саставио специјалне речнике литературе, откривши наново свет античке књижевности, промовишући идеју критичког читања. До данас *Миробиблион* је

чињеница“ (Хаг, 50). Такође, биографски пасажу су, по свој прилици, преузимани из других извора, али су критичке оцене оригиналне и значајно стилски обликоване хришћанским етичким вредностима. А сажети ће бити, објашњава Фотије даље брату, постављени у редослед како их његово сећање призива. Он познаје могућност предметног распореда и успостављања система предметних одредница за историјске догађаје и оне који се баве различитим питањима, али не сматра да би се тиме нешто значајно постигло. Ради тога своја запажања о књигама записује како их се сећа, тим редоследом и без подсећања на њихову садржину, већ понекад са недовољном поузданошћу. У библиографији оба поменута принципа равномерно и потпуно оправдано могу бити заступљена. Али, примењујући овај други принцип, кога у Библиотеци не можемо назвати хронолошким, већ хронологијом сећања, Фотије уводи делимично алфаветски принцип, који не подразумева апсолутни алфаветски распоред, већ да су сва дела једног аутора побројана засебно, једно за другим, увек са навођењем имена писца на првом месту. За библиографију је потребно постојање свести о доследној примени једног принципа. И свести о њеној корисности: да подсети на прочитано, да подстакне жељу за интелигентним истраживачким читањем. Сваки запис почиње речју прочитај, убедљиво, сугестивно, доследно. И сваки садржи све релевантне податке којих се Фотије о књигама сећа: наслов, аутора, приређивача, број томова, податак о посвети. Вишетома дела описана су оквиру, сад већ слободније можемо да кажемо, аналитичке прегледне и анотирание библиографске јединице. Представљајући лексикографске резултате, Фотије обавезно читаоцу скреће пажњу на који начин је грађа сложена. Има и обичај да дела која се хронолошки настављају једна на друго, мада различитих аутора, постави у директан наследни поредак, као што су Еузебијусова и Сократова Еклезијастичка историја.

остао јединствен рад средњовековне византијске литературе. Савремени путописац Младен Станковић у електронском издању свога путописа *Цариград* сећа се Фотија Великог, најистакнутијег интелектуалца свога доба, професора Царирадског универзитета, касније патријарха, а чије су колеге на универзитету били Лав Математичар и Константин Филозоф, будући монах Ћирило, просветитељ Словена.

«...(Н)ема начина да се тачно мисли о великим народима из далеке историје» - писао је Дучић у својим путописима. «Савременици их не разумеју или рђаво разумеју. Они их или претерано воле или претерано мрзе. А доцнија су колена одвећ далеко, живе у друкчем периоду историје, имају друге страсти, укусе и мерила; и гледајући кроз све ове разлике некадашње велике људе, они све виде нејасно и нетачно». (Дучић, 168)

Можда су стога путописи увек били привлачни за истраживаче, чак и за историчаре, који су наравно бивали свесни субјективности и партикуларности судова путника. Непознати путник и аутор књиге *Descriptio Europae Orientalis* (1308) у опису српских земаља у први план је ставио њених седам рудника сребра. Јован Ристић је, анализирајући путописе, издвојио оне који су били мамац за крсташке освајаче, попут текста доминиканца, барског надбискупа, смелог путника по Византији, Азији и Африци, Гијома Адама, намењеног Филипу од Валоа како би га подстакао на освајање у Србије; и друге који су о крајевима, појавама и људима судили «хладно и разборито», позивајући се на Берtrandона де ла Брокијера, који описује пут од Софије до Београда. Ристићева изучавања, нарочито имајући у виду географске, а не историјске особености путописа, наставио је Петар Матковић у низу својих студија *Путовања по балканском полуострву за средњега века*, од тринаестог до петнаестог. Јован Ђорђе Хан објавио је 1861. путописе до Солуна и дуж Дрине и Вардара, а десетак година касније путописом се огласио

Константин Јиречек. Проучавању путописа Гијома Адама посветио се, али преко језика посредника, Стојан Новаквић. Путописи Јеронима Голубовића (1300-1332) и Симона Симеонова (1323) издашни су у погледу пружања података о ковању новца, али и у својој добронамерности и радозналости, «да виде, да чују и да читају о чудним стварима, те да тако упознају *mirabilia mundi*.»

Но, први путописи о српским и страним земљама, познати су нам захваљујући путовањима св. Саве. „Може се претпоставити“, закључио је Томислав Јовановић, „да је он у настојању да подстакне Србе на одлазак на хришћанска врела Истока донео са својих поклоничких путовања водич по Светој земљи и дао да се преведе са грчког језика. Оваква претпоставка оправданија је када се зна за неке сачуване рукописе које је Свети Сава могао донети из Свете земље. За потребе што бољег и тачнијег сналажења по Светој земљи и широј обавештености о храмовима и подсећање на библијска збивања која су се одвијала у тим просторима, састављала се нека врста водича за поклонике. То су били такозвани проскинитарии (*просκυντήριον*), који су настали на грчком језику и чији писани трагови су познати још из VII века, а затим су превођени на друге језике, између осталих и на словенски. Као разрађен модел вођења по светим местима, ови водичи оставили су трага и на путописе, писане на основу ходочасничких путовања. Проскинитарии су били често илустровани представама храмова о којима се говорило.“

У своме Житију светог Саве јеромонах Доментијан пише (1253–54. године у Карејској ћелији) о Савином поклоничком путовању у Свету земљу, у маниру проскинитарииона, „доста живо и поуздано“. Након њега на исти начин проговорио је Теодосије Хиландарац, сажимајући Доментијаново излагање, другачије описујући, али градећи, по мишљењу Томислава Јовановића, „узорне зачетке путописне књижевности код Срба“. Преводећи са грчког језика Константин Философ нам је оставио један проски-

нитарион, данас познат у деловима (путовао је у Јерусалим између 1415. и 1420. године). Путописи Лаврентија Хиландарца (1627-1629), патријарха Пајсија, јеромонаха Јеротеја Рачанина, први су прави српски путописи. Из манастира Ћелије, близу Ваљева, био је на поклоњењу Јерусалиму током 1784–85. године јеромонах Рувим, чији су записи бројни, парцијални, без ближих утисака о самом боравку у Светој земљи, али са сведочењем да је са пута „донео извесне књиге, а међу њима и два водича по Светој земљи“. (Јовановић)

Стојан Новаковић је са свога путовања са уважавањем писао о Кирилу Пејчиновићу Тетовцу, игуману у Краљ-Марковом манастиру код Скопља у Марковој реци, просветитељу доситејевског и вуковског значаја, који у својој књизи Огледало 1815. године у Будиму пише народним језиком хришћанско-морални катихизис. Уживајући под Олимпом, он спомиње сачуване легенде о Ћирилу и Методију. Пошто је Методије „оставио кнежину и власт светску и државну, легенда приповеда како се повукао у манастир, како се покаљуђерио и покорио свим најопширнијим правилима монашкога чина, прионувши око књига“. И „легенде о св. Ћирилу, где се описује како је Ћирило, млађи брат Методијев, који је монашки чин примио у неком манастиру на Босфору, после мисије к сарацинима у Малој Азији, дошао на одмор к брату своме на Олимп, одакле их је, после кратког времена, цар наново обојицу послао ка Козарима на Црно море. Мило ми је било, гледајући ова прекрасна места, сећати се да су по њима ходали ипред истим лепотама природе одушевљавали се они људи који су словенскоме умственом и духовном животу неразорне темеље поставили.“

Слично византијској и западно-европској средњовековној традицији, у српским земљама, јасно су се издвајала два типа библиотека: приватне и манастирске. У прву групу убрајају се дворске библиотеке, односно библиотечке збирке владара, властелина, касније и имућ-

нијих грађана, док другој групи при падају збирке при црквама, манастирима и њиховим испосницама. После оснивања Хиландара и његове библиотеке, од 13. века надаље, осниване су библиотеке у манастирима Ђурђеви Ступови, Света Богородица у Топлици, Студеница, Жича, Сопоћани, Милешева, Дечани, Пећ, Грачаница, Манасија, Морача, Пива, Св. Тројица крај Пљеваља, те Ковин, Крушедол, Хопово и др. Неке од тих библиотека нису много заостајале за хиландарском, а понеке су, као оне у Пећи и Манасији, у извесним периодима највероватније биле испред ње. „Рукописа у србској патријаршији има доста“, писао је Гиљфердинг, „они се хране у орманима у припрати; многи су разбачени по разнимъ местима у цркви. Старе повеле нема ни едне: кажу да су сви документи однети у Цариградъ, кадъ е године 1763. укинута србско патријарство у Турској и пећска обитель нала подъ властъ грчке епархје.“ Гиљфердинг као највредније рукописе наводи: Јеванђеље на пергаменту Константина филозофа, то јест Ђирила из 14. века; друго јеванђеље српске редакције из 13. или 14. века, са животописом блаженог оца Бенедикта, у преводу са латинског језика; Житије св. Саве у доста каснијем препису на хартији, у коме је забележено да је овај животопис написао Доментијан боравећи у Кареји 1254 и послао га на дар у српску земљу краљу Стефану Урошу; вредан и кратак летопис из 15. века, сличан ономе који је штампао Шафарик у Памјатницима старе књижевности Јужних Славена, по копривничком рукопису 1453. Гиљфердинг наводи и разлику ова два рукописа: док се онај који је записао Шафарик завршава смрћу Вукашиновом 1371, овај који проналази Гиљфердинг односи се и на кнезовање Лазарево и на Косовску битку. „Но, најважније је у пећском летописцу, кога нема у тексту копривничком, почетак, који садржи сведоцбу о религиозном неустројству Србије све докле Немања не подиже у њој православну веру (у другој половини 12. века)“, опис који Гиљфердинг цитира и којем не налази премца ни у једном

до тада познатом историјском извору. Поменути запис потврђује Гиљфердингово мишљење да је пет векова српске историје нестало у подвојености међу господством римским и јереси манихејском. Сачуван је у Пећи и један грчки рукопис на папиру, једини који је Гиљфердинг видео у српским манастирима, који садржи оде Пиндарове, једну Софоклову и једну Есхилову трагедију, са коментарима на крајевима и тумачењима многих речи на словенском језику. Псалтири, октоиси, јеванђеља, апостоли, литургијари, типиси, панеђирици, триоди, правила, молитвеници, законици чинили су лектиру владајућих и верујућих људи, о чему каткада у понеком сачуваном инвентару сведоче ретки записи. Код властеле је бивало и народнијих књига, какве су бивале хронике, летописи, романи.²

Пазари су били жиле куцавице сваког града. О њима убедљиво и живо пишу Владан Ђорђевић 1874. и Теофил Готје и Де Амичис 1883. „Наш понајстарији путник који је о пазарима нешто забележио јесте Гед. Јуришич“, писао је са свога путовања љубопитљиво и истраживачки Стојан Новаковић. Описивао је нарочито здање, за које (у Скопљу) тврде да га је још цар Душан „саградити дао, које је у оно време за касарну српских војника служило.“ Но, описујући пазар и ђумрукану, Новаковић се радије узда у реч

2 „Једва да ће коме данас бити познато“, писао је Димитрије Богдановић у жељи да приближи лепоту средњовековне књиге и библиотеке, „да се у октоиху крије најлепша светска поезија тога времена, пребогата по стилским фигурама, по речнику, ритмици свога стиха, да се у прологу или у отачнику крије репертоар прворазредне средњовековне прозе, која је двојом пластичношћу, фантастиком, умношћу афоризама, натурализмом описа прави књижевни узор и оквир нашег српског средњовековног прозног стварања, да један Златоуст садржи остварење рановизантијске и византијске реторике, која и данас могу достојно да уђу, и улазе, у антологије светске књижевности. Или пак, да они силни комати минеја, чији назив звучи тако црквено, богосужбено, садрже богату поезију византијских и српских песама, служби, канона, похвала, или и мање прозне саставе живота светих.“

Јастребова, кога цитира, него у сопствени доживљај здања: „Зграда је врло добра, двокатна и зове се Куршумли хан. У њојзи су магазе, а има и неколико балкона од тесаног камена. Сводови су тако јако начињени да ће још дуго и дуго трајати. Осим овог хана има и других прастарих зграда, као Сули-хан. Кјутуб-хане, т.ј. библиотека, која стоји празна, Капан-хан итд.“ Како да на своме путовању, с Мораве и Вардара крећућем, Стојан Новаковић само узгред помене празну зграду библиотеке или једну малу књигу, вероватно Куран, у турбету Муратовом, а нашироко пише о узгоју свилене бубе, расту дудова и производњи свиле, или о имаретима, добротворним установама, које су заправо византијско наслеђе, познато српским владарима.

Вероватно, своју пажњу и Новаковић и други путописци посвећују тековинама за које им се чини да у њихово време већ замиру или јењавају. А књига и библиотека, видимо, не нестају.

Литература:

Cavarnos, Constantine. *St. Photios the Great: Philosopher and Theologian*. Belmont, Mass: Institute for Byzantine and Modern Greek Studies, 1998.

Дучић, Јован. Писмо с Јонског мора.

Јуришич, Гед. Дечански првенац, Нови Сад, 1852.

Papademetriou, George C. *Photian Studies*. Brookline, Mass: Holy Cross Orthodox Press, 1989.

Photius, and Nigel Guy Wilson. *The Bibliotheca*. London: Duckworth, 1994.

Simeonova, Liljana. *Diplomacy of the Letter and the Cross: Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s-880s*. Classical and Byzantine monographs, 41. Amsterdam: Hakkert, 1998.

Whelton, Michael. *Popes and Patriarchs: An Orthodox Perspective on Roman Catholic Claims*. Ben Lomond, Calif: Conciliar Press, 2006.

<https://www.bastabalkana.com/2012/03/putovanje-u-carigrad-moj-susret-sa-vizantijom/>

Prof. Aleksandra Vraneš, PhD
University of Belgrade
Faculty of Philology

BOOKS AND LIBRARIES IN TRAVEL BOOKS FROM THE SILK ROAD

Summary

Silk, transmitted by the transversal of the Mediterranean to East Asia, has become a symbol of the connection between the East and the West, a metaphor of various myths and legends, the link between the Eastern and Western cultural concepts and models of development that are still distant today. The book, written and guarded along these roads, testified about transcultural knowledge, of art, philosophy, religion, laws, customs of nations. Libraries are true cultural centers and light-houses and metaphors of cultural ascent. In the monasteries, oases literacy, trained scribes (*skriptores, librarii, ili antiqarii*), rewriters of the title (*rubricatores*), miniaturists, illuminators, booksellers (*biblioepes*), they were concerned about the beauty and usability of the book. Travel writers were early and for a long time, for the centuries, recorded their impressions from the road. Among these notes are valuable insights on manuscripts, books and their storehouses, libraries, archives and museums. They are exactly analyzed by this paper.

Key words: libraries, culture, *Silk Road*, transculturality.